

معرفی کتاب ابعاد انسانی و اجتماعی صحیفه سجادیه

محمد حسین شهری*

چکیده: این مقاله، خلاصه‌ای مفید از کتاب «الابعاد الانسانية و الحضارية فی الصحیفة السجادیة» را دربردارد. کتاب یاد شده، مجموعه‌ای از مقالات ارائه شده به همایش صحیفه سجادیه است که در سال ۱۹۹۹ میلادی در دمشق برپا شد. هریک از دانشمندان شیعی، سنی و زیدی در گفتار خود، صحیفه را از جنبه‌ای بررسی کرده است. نگارنده، ده نکته در نقد و بررسی کتاب نیز آورده است.

کلید واژه: صحیفه سجادیه، همایش‌ها / صحیفه سجادیه / مجموعه مقالات / الابعاد الانسانية و الحضارية فی الصحیفة السجادیة (کتاب)، نقد و بررسی / صحیفه سجادیه، شعر عربی.

کتاب «الابعاد الانسانية و الحضارية في الصحیفة السجادية»، مجموعه‌ای است از مقالاتی که به همایش صحیفة سجادية عرضه شد. این همایش در سال ۱۳۷۸ شمسی (۱۹۹۹ میلادی) به اهتمام رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دمشق برپا شد، و مجموعه مقالات آن، پنج سال بعد به چاپ رسید.^۱

کتاب در دو بخش عمده سامان یافته است: بخش اول - مقالات مربوط به صحیفة سجادية (۱۸ مقاله). بخش دوم - مقالات مربوط به امام سجاد علیه السلام (۱۳ مقاله). نویسندگان مقالات، جمعی از دانشمندان شیعه، سنی و زیدی از کشورهای سوریه، لبنان، عراق، یمن، هند، فلسطین، مصر و سیرالئون هستند که هرکدام از یک دیدگاه به صحیفة یا رساله حقوقیه یا زندگانی امام سجاد علیه السلام نگریسته و سخن گفته‌اند.^۲

برای شناخت دقیق‌تر درون‌مایه این مجموعه، بهتر است که در مروری کوتاه، عنوان مقالات مربوط به صحیفة و گزیده یا خلاصه مطالب آن‌ها بررسی شود.

۱ - تقدیم حول الصحیفة السجادية [مقدمه‌ای بر صحیفة سجادية] / آية الله سید محمد باقر صدر [ص ۱۵ تا ۲۰]

- دو خطر، مسلمانان را در نیمه دوم قرن اول هجری تهدید می‌کرد: اول - هجوم فرهنگ‌های مختلف به فرهنگ اسلامی. دوم - رواج روحیه دنیاطلبی در میان مسلمانان. امام سجاد علیه السلام برای مقابله با مشکل اول، تبیین و ترویج کلمات نورانی خاندان وحی را در پیش گرفت. و برای حل مشکل دوم، دعاها و پرمحتوا و پرمعنی را به مردم آموخت، که صحیفة سجادية بخشی از آن است. این میراث فرهنگی الهی بی‌مانند، پیوسته به عنوان یک مدرسه برای اخلاق و تهذیب نفس باقی خواهد ماند.

۱. در این جا باید لطف جناب سید محمد حسین هاشمی گلپایگانی - از مدیران سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی - را که نسخه‌ای از کتاب را تهیه کرده و به دست ما رساندند، سپاس گزاریم.

۲. برخی از گفتارها، جزء مقالات ارائه شده به همایش نیست، بلکه برای تکمیل فائده، آن را به مجموعه مقالات افزوده‌اند.

۲ - التوحيد و الموحد في الصحيفة السجادية [توحيد و موحد در صحيفه

سجديه] / آيت الله عبدالله جوادي آملی [ص ۲۱ تا ۳۰]

- موحد کیست؟ موحد یعنی انسان کامل. انسان، از نظر صحیفه سجاده یعنی کسی که زندگی خود را در راه تقرب به خدای سبحان قرار دهد. بدین رو، انسان همواره به حضرت حق نیازمند است. براساس دعای اول صحیفه، انسان باید بداند که تمام نعمت‌ها از ناحیه خدای سبحان است و لذا باید همواره شکرگزار خداوند باشد. در نتیجه کسی که نعمت‌های الهی را در مسیر عصیان صاحب نعمت به کار گیرد، انسان نیست. در سراسر قرآن، آیه‌ای نمی‌توان یافت که بگوید انسان قلب یا عقل ندارد، یعنی به شیوه سلبی سخن بگوید، بلکه به شیوه ایجابی وارد می‌شود و بیان می‌دارد که آنان قلب (عقل) دارند، ولی با آن نمی‌فهمند، چشم دارند ولی با آن نمی‌بینند، گوش دارند ولی با آن نمی‌شنوند (انعام، ۱۷۹). این است حجّت بالغه خدا بر آنان، که امام سجاده علیه السلام نیز در مواضع مختلف صحیفه به تعبیرات مختلف بیان می‌دارد که حجّت خدا بر مردم، تمام است.

۳ - الابتهاال و الدعاء مابین القرآن الکریم و الصحیفة السجادية [مناجات و

دعا، از دیدگاه قرآن کریم و صحیفه سجاده] / آیت الله لطف الله صافی
گلپایگانی [ص ۳۱ تا ۳۴]

- با تأمل در دعاهاى امام سجاده علیه السلام در صحیفه، پیوند میان کلمات آن حضرت با قرآن را می‌یابیم. به عنوان مثال، در قرآن می‌فرماید: ﴿لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار﴾^۱ و در دعای اول صحیفه می‌فرماید: «الحمد لله... الذى قصرت عن رؤيته ابصار الناظرين، و عجزت عن نعته اوهام الواصفين.»

۴ - الصحیفة الزبرجدية فى كلمات سجادية [صحیفة زبرجدی در کلمات امام

سجاده علیه السلام] / آیت الله حسن زاده آملی [ص ۳۵ تا ۵۱]

- آثار علمی بازمانده از امامان معصوم ما سلام الله علیهم، دلیل‌هایی رسا و زیان‌هایی گویا هستند، بر آنکه اینان حجّت‌های خدای سبحان و جانشینان رسول

خدایند. صحیفه‌های سجادیه (یعنی صحیفه مشهور و مستدرکات آن) از انشاء امام سجاده علیه السلام نمونه‌ای گویا از این کلام است.

۵ - الصحیفة السجادية بین عظمة القدر و ضیاع العصر [صحیفه سجادیه: جایگاه برتر و گم‌گشتگی در روزگار] / آیه الله سید محمدرضا حسینی جلالی [ص ۵۲ تا ۷۲]

- تشکیک در سند این نص الهی (صحیفه)، «جهد العاجز» است، چرا که تمام گروه‌های شیعه (امامی، اسماعیلی، زیدی) به گونه مستفیض - بلکه متواتر - آن را از امامان خود: امام باقر و امام صادق علیهما السلام و جناب زید شهید روایت می‌کنند. فراوانی و گونه‌گونی اسانید، در جای جای آفاق و نسل‌های پی در پی، آن را به گونه یک نص کم‌نظیر ثبت کرده است. صاحبان کتاب فهرست و مشیخه، به آن استناد کرده و به اعتبارش شهادت داده‌اند. بزرگان دین، در مناسبت‌های مختلف، دعا‌های آن را به عنوان متون معتبر و صحیح و موثق، خوانده و بر آن تأکید کرده‌اند. به علاوه، دقت در سند برای جواز نسبت احکام به شارع ضرورت فراوان دارد، نه امور انشایی، که از زبان فرد دعاکننده روایت شود.

- در صحیفه اسلوب‌های مختلف بیانی می‌توان دید: انشاء، استدراج، تعمیم و کنایه، امید و آرزو، تکرار به عبارات مختلف، التفات، ترتیب و تدرج منطقی، استفاده از زیبایی‌های لفظی [نویسنده مقاله، ذیل هر کدام از این موارد، توضیحاتی آورده است].

۶ - ملامح من الصفات الفنية للصحیفة السجادية [جلوه‌هایی از ویژگی‌های هنری صحیفه سجادیه] / دکتر عبدالکریم اشتر، ادیب و پژوهشگر اهل تسنن، عضو مجمع اللغة العربية در سوریه [ص ۷۳ تا ۸۳]

- امام سجاده علیه السلام در خاندان نبوت دیده‌گشود و پرورش یافت. صحیفه سجادیه از جنبه‌های مختلف، شگفت‌آور و حیرت‌زا است: گستردن معانی، بیان ژرفای احساس خاکساری در پیشگاه خدای تعالی، گنجینه سرشار لغت به گونه‌ای که کاربرد صحیح را می‌آموزد، فراوانی مترادف‌ها، بیان‌های مختلف برای دعا و ابتهال، تساوی فواصل در جملات دعا، حسن تعبیر برای رنگ رنگ معانی، جامعیت در بیان (به ویژه در دعای روز

عرفه، که تمام نیازهای فرد مسلمان را در دنیا و آخرتش در بر دارد)، رویکرد تربیتی و هدایتی و اخلاقی، تصویر حسی و... [نویسنده مقاله برای این موارد، نمونه می‌آورد].

- امام زین العابدین (علیه السلام) در دعاهای خود، دقیق‌ترین دقائق عقیده را ادا کرد و کتابی فراهم آورد که از هر جهت نمونه است: در فهم دین: اوامر و نواهی الهی، در ادب فرد و جامعه، در لغت که مفردات آن و معانی لغوی و تعبیر و تصویرهایش در نهایت زیبایی و ژرف‌نگری است. از دعاهای آن محرابی ساخت که هر فرد مسلمان می‌تواند در آن محراب به عبادت ایستد و با خدایش مناجات کند. چنین است که آن را در جایگاه «زبور» نشانده‌اند.

۷- البُعد الانسانی فی الصحیفة السجادیة [بُعد انسانی در صحیفة سجادیة]
/ دکتر حسن عباس نصرالله، استاد ادبیات عرب در دانشگاه لبنان [ص ۸۴ تا ۹۷]

- علی (امام سجاده (علیه السلام)) نواده علی (امیرالمؤمنین (علیه السلام)) است و صحیفه‌اش نواده نهج البلاغه. صحیفه‌اش آیین‌نامه زندگی برای امت است که عقاید صحیح، عبارات و رفتارهای اجتماعی را آموزش می‌دهد و حقوق افراد و جوامع را یادآور می‌شود.

- شیوه و منش اخلاقی امام سجاده (علیه السلام) - به گونه‌ای که دو محدث و مورخ بزرگ اهل تسنن: ابو نعیم اصفهانی (متوفی ۴۳۰) در کتاب حلیة الاولیاء و ابن عساکر (متوفی ۵۷۱) در تاریخ دمشق ترسیم کرده‌اند - آکنده از زیبایی‌هاست: انسان‌گرایی، دوستی با بینوایان، صدقه‌های پنهانی، مهربانی با حیوانات، حلم و گذشت، و مانند آنها [مؤلف مقاله، نمونه‌های مختلف نقل می‌کند]. این ویژگی‌ها در صحیفه نیز دیده می‌شود. مثلاً امام سجاده (علیه السلام) در دعای ۳۹ عرضه می‌دارد: «اللهم... خذ ظالمی و عدوی عن ظلمی بقوتک.» لطافت این درخواست بر اهل نظر پوشیده نیست. آنگاه در تکمیل آن می‌فرماید: «و اعصمی من مثل افعاله، ولا تجعلنی فی مثل حاله» (دعای ۱۴)، نیز: «اللهم فلما کرهت الی ان اظلم، فقی من ان اظلم» (دعای ۱۴) بالاتر از آن، در ضرورت کمک به مظلوم می‌فرماید: «اللهم انی اعتذر الیک من مظلوم ظلم بحضرتی فلم اُنصره» (دعای ۳۸).

همین‌گونه است دعا برای مصاحبت فقراء (دعای ۳۰)، محبت والدین و نیکی به آنها (دعای ۲۴)، محبت به همسایگان (دعای ۲۶) و...

۸ - الانسان في نماذج من أدعية الصحيفة السجادية [نمونه‌های انسان‌ها در دعاهای صحیفه سجادیه] / دکتر وجیه فانوس، دکترای نقد ادبی، دانشگاه آکسفورد [ص ۹۸ تا ۱۱۱]

- سه گروه موقف با جوانب انسانی ارتباط دارد: (۱) گروه ایمانی و اعتقادی (۲) فردی یا اجتماعی (۳) درونی و باطنی. براساس هفت دعای صحیفه (دعای شماره‌های ۱، ۲، ۵، ۷، ۹، ۱۰، ۱۲) به پانزده موضوع می‌رسیم: (۱) سلامت (۲) مسئولیت (۳) احتجاب (۴) اختیار (۵) تراتب (۶) تسلیم (۷) تقصیر (۸) نیاز (۹) فروتنی در برابر خدا (۱۰) امید (۱۱) شفاعت (۱۲) ضعف (۱۳) انقیاد (۱۴) نقص (۱۵) هم.

[نویسنده، مواضع این عناوین را از هفت دعای یادشده صحیفه سجادیه نقل

می‌کند].

۹ - المدينة الفاضلة في رسالة الحقوق للإمام زين العابدين عليه السلام [مدینه فاضله در رساله حقوق امام سجاده عليه السلام] / دکتر بکری شیخ امین، استاد سنتی دانشکده ادبیات دانشگاه حلب [ص ۱۱۲ تا ۱۱۸]

- هدف اصلی فلاسفه و مصلحان، پدیدآوردن اجتماعی نیرومند و صالح است که عدل را گسترش دهد. اما تفاوت میان پیام آسمان و پیام فلاسفه، تفاوت میان آسمان و زمین است، چرا که هریک از پیام‌ها، دیدگاهی متفاوت با دیگری دارد. جمعی از فیلسوفان شرقی و غربی، مدینه‌های فاضله به نام‌های گوناگون مطرح کردند، از جمله مدینه فاضله افلاطون. اما مدینه فاضله‌ای که بر مبنای رساله حقوق امام سجاده عليه السلام مطرح می‌شود، سه محور دارد:

محور اول - حقّ خدا بر مردم، که با ایمان انسان به خدا، و شاهد و حاکم دانستن او

شکل می‌گیرد.

محور دوم - حقّ شخصی از دو جنبه: جنبه معنوی که به عنوان مثال در «حقّ نماز»

روشن است. و جنبه مادی که در «حقّ چشم و گوش و شکم و...» بروز می‌یابد.

محور سوم - فضای خارجی پیرامون انسان، که نمونه‌هایی در رساله حقوق دارد،

از جمله: حقوق والدین، همسر، خادم، همسایه، امام جماعت و...

نکته مهم آن که در این مدینه فاضله، هیچ کس امتیاز بیهوده بر دیگری ندارد. این جامعه آرمانی بر مبنای عدالت است. و همان جامعه آرمانی قرآنی است که خدا از آن راضی است و بدان رضایت می دهد.

۱۰ - فی محراب الصحیفة السجادیة [در آستان صحیفه] / دکتر علی حسین جمعه، استاد ادبیات اسلامی، دانشگاه دمشق [ص ۱۱۹ تا ۱۲۸]

- وقتی به درون مایه دعاهای صحیفه سجادیه بنگریم، تمام شئون زندگی فردی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را می یابیم. مخاطب این عبارات، تنها عقل نیست، بلکه وجدان و احساس و عاطفه انسانی نیز مورد خطاب است. ابعاد این گونه مناجات های بی مانند را نمی توان درک کرد، مگر با صعود به قلّه رفیع کمالات انسانی و الهی. شیوه آن ها، شیوه قرآن کریم و روش بلاغت نبوی است. مثلاً دعای ۳۰ تفسیری روشن از آیات ۲۲ و ۲۳ سوره الذاریات نشان می دهد، که روابط آرمانی میان انسان با خدایش را در زمینه مسائل مالی می نمایاند.

خواننده وقتی به دعای ۵۳ می رسد، تغییر لحن را از شکل خبری به گونه التماس و تضرع می بیند. در این گونه تضرع، بنده ای را می توان دید که - با وجود کمال تلاش در عبادت - خود را در پیشگاه عظمت و جلالت خدایش مقصّر می داند. لذا دعا را از اقرار آغاز می کند و به ندا و توسّل پایان می بخشد.

بیان الطاف الهی به انسان در سراسر دعای ۴۶ با اعتراف به عجز از ادای حقوق خداوند - پس از یک ماه روزه داری - به شیوه ای زیبا درآمیخته است.

بدین گونه، دعاهایی می بینیم با اسلوب قرآنی، که از نداء، حذف و وصل، تقدیم و تأخیر و تمّی و التفات آغاز می شود و به فاصله های قرآنی - که ساختار جملات قرآنی بر آن مبنا است - همچنین به ترتیب و تنسیق، تنوع و گسترش، خاصّ و عامّ، تکرار، تفریع، تمیم، و مانند آن پایان می گیرد.

دریغاً! که جهل نسل ها و غفلت اهل تحقیق از این گنجینه عظیم - با وجود ارج والای آن - واقعیتی دردآور است.

۱۱ - المنهج في الصحيفة السجادية [شيوه صحيفه سجاديه] / دكتور اسعد

على، استاد ادبيات عربى، دانشگاه دمشق [ص ۱۲۹ تا ۱۳۷]

- صحيفه سجاديه، خوان گسترده اهل بيت است که مشتاقان طعام معنويت را به سمت خود فرامى خوانند. وقتى به اين خوان احسان الهى مى نگريم، امام سجاده عليه السلام را مى بينيم، که در اوج عظمت است، اما در برابر خداوند بزرگ، در نهايت خاکسارى سخن مى گويد. آيا افراد خودپسند و خودبين، با ديدن اين سخنان، از رفتار خود حيا نمى کنند؟ اينان بايد از «مائدة آل محمد ﷺ» بهره گيرند تا به اخلاق الهى دست يابند.

شكراً لزين العابدين... و بيته
أدى مزامير القديم الانفس
و أعاد داوود الحياة... كأنما
لاموت... سارة فى البهاء الأكيس
و يقول عنها الملهمون تحية
يا أم اطفال بجنة أقدس

۱۲ - الصحيفة السجادية و أثرها فى تأسيس مدرسة أهل البيت [اثر صحيفه

سجادية در بنیان‌گذاری مکتب اهل بيت] / دكتور زهير غزاوى، پژوهشگر

فلسطينى [ص ۱۳۸ تا ۱۴۹]

امام سجاده عليه السلام پس از فاجعه كربلا، بار ديگر به بازسازی مکتب اهل بيت عليه السلام پرداخت. از جمله اين شيوه‌ها، شيوه‌ای بود که بعدها منبر حسيني ناميده شد، که از گريه‌هاى ۳۵ ساله امام سجاده عليه السلام در رثای پدر بزرگوارش آغاز شد. حضرتش در کنار رفع نيازمندي‌هاى نيازمندان حجاز، حوزه علميه‌ای برپا داشت، که افراد آن را برده‌هاى تشکيل مى داد که حضرتش (طبق قانون رايج آن روز) مى خريد و آموزش دينى - طبق مکتب اهل بيت - به آنها مى داد و سپس آزادشان مى کرد. در کنار اين حرکت، مجموعه‌ای از متون دعايى را به آيندگان انتقال داد. در اين کار، فرهنگ قرآن را که بر جدّ و الاتبارشان نازل شده بود، به کار گرفت و به شکل دعا، به سوى خدا بالا برد، به گونه‌ای که دعا را «قرآن صاعد» ناميده‌اند. صحيفه، چنان ارتباط محکمی با امام سجاده عليه السلام يافته، که هرکدام از اين دو، يادآور ديگرى است. نتيجه، اين شد که حضرتش - با آن که به دليل سلطه بنى اميه، امکان خروج از مدینه را به راحتی نداشت - توسط کتاب گرانقدر «صحيفه سجاديه» نقشى اساسى در پديدآوردن مکتب اهل بيت ايفا کرد. زمينه‌سازى

برای جهاد علمی امام محمد باقر علیه السلام، یکی از آثار و برکات این تلاش‌ها بود. امام سجادی علیه السلام در قالب دعا - بدون پیچیدگی‌های بیان کلامی - مطالب را به سادگی به همه می‌آموخت. مثلاً در زمانی که سلطه‌گران بنی‌امیه، در جهت محو نام و یاد اهل بیت می‌کوشیدند، حضرتش با تعلیم شیوه صحیح صلوات (یادکرد اهل بیت در کنار پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم) پیوند ناگسستنی اهل بیت با فرهنگ دینی درست را نشان داد.

۱۳ - صورة الآخر فی مرآة الذات السجادية [سیمای دیگران در آینه خویشتن امام سجادی علیه السلام] / دکتر ریاض زکی قاسم، رئیس دانشکده ادبیات، دانشگاه لبنان [ص ۱۵۰ تا ۱۶۰]

- در نظر امام سجادی علیه السلام، «دیگران» جایگاهی جدا از شخص حضرتش ندارند. به عنوان مثال، به این موارد بنگرید: دعا برای والدین و فرزندان (نسبت خویشاوندی)، دعا برای همسایگان (نسبت مکانی)، دعا در طلب رضایت نسبت به قضای الهی (نسبت با اصحاب دنیا / محیط اجتماعی)، دعا برای مرزداران (پیوند دفاع از دین)، دعای دفع کید دشمنان (نسبت مغایرت).

[نویسنده، با تبیین موارد یاد شده، نکاتی در مورد دعاها ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۳۵، ۲۷، ۴ و ۴۹ بیان می‌دارد.]

۱۴ - الجمالية فی الصحیفة السجادية، و أصولها فی القرآن و الحدیث و النهج [زیبایی‌شناختی در صحیفه سجادیه، و اصول آن در قرآن و حدیث و نهج البلاغه] / شیخ نبیل حلباوی، شاعر و نویسنده و پژوهشگر سوری [ص ۱۶۱ تا ۱۷۶]

- مبانی زیبایی‌شناختی را در سه گروه تقسیم می‌کنیم:

اول - مبانی انسانی، به‌ویژه:

- ۱) حوزه فکری - مانند معرفه الله و توحید نسبت به خدایی که خطاب به او می‌گوییم: «اللهم انی أسالك من جمالك بأجمله و کلّ جمالك جمیل.»
- ۲) حوزه روانی - گرایش‌های فطری انسانی که در آیه فطرت (روم، ۳۰) به آن‌ها اشاره شده است. این گرایش‌ها، منبع اخلاق و آداب در سلوک انسان به آیین انسانی است.

این گرایش‌ها ساخته انسان نیست، بلکه خداوند در او به ودیعه نهاده تا انسان را - به کمک آن‌ها - به خدایش رهنمون شود، چنان که در صحیفه آمده است: «والحمد لله ما عرفنا من نفسه، و أَلْهَمْنَا مِنْ شُكْرِهِ...» (دعای ۱)

دوم - منابع برای مراجعه

۱) قرآن. خداوند، قرآن زیبای خود را بر پیامبر بزرگوار فرستاد، تا منبع اصلی برای اندیشه صحیح انسان باشد. اثرپذیری امام سجاده علیه السلام از قرآن به گونه‌های مختلف پیداست، از جمله توشیح بسیاری از دعاها با متن یا معانی آیات، و دعایی مخصوص ختم قرآن (دعای ۴۲).

۲) مکتب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم. پیامبری که به زبان وحی می‌فرمود: «انا افصح العرب»، و درهای مدرسه خود را برای همه بشر گشود، جانشینان بحق خود را به عنوان مبین آن مکتب به بشر شناساند. ذکر جمیل نبوی در دعاها صحیفه (به ویژه دعای دوم) نمونه بارز آن است.

۳) نهج البلاغه و دعاها امامان پیشین علیهم السلام. اوج فصاحت و بلاغت در کتاب نهج البلاغه و نیز در دعاها ماثور از امامان پیشین (مانند دعای کمیل، مناجات شعبانیه و دعای عرفه)، در دعاها امام سجاده علیه السلام نیز پیداست.

سوم - نمودهای هنری

۱) زیبایی‌های موضوع - محور. مانند: گسترش و فراگیری، تنوع، هماهنگی و ترتیب.

۲) گونه‌های مختلف زیبایی. مانند: زیبایی‌های صوتی (عبارات گوش‌نواز و مسجع)، زیبایی‌های واژگانی (کاربرد کلمات مترادف و پرمعنی)، زیبایی‌های ترکیبی، زیبایی‌های تصویری، زیبایی‌های معنوی.

[مؤلف، برای این موارد، نمونه‌هایی نقل کرده است.]

۱۵ - الصحیفة السجادیة، مرجعية شرعية [مرجعیت شرعی صحیفه سجادیه] / شیخ ادیب حیدر، پژوهشگر لبنانی [ص ۱۷۷ تا ۱۸۲]

- تغییر نظام اسلامی از خلافت الهی به سلطنت بشری، فاجعه‌ای بود که به دست

جاهلیتِ جدید روی داد، جاهلیتی که لباس اسلام پوشیده بود. دفاع امیرالمؤمنین و امام حسن و امام حسین علیهم السلام از کیانِ دین صحیح در برابر تهاجم بنی امیه، بسیار دشوارتر بود از دفاع رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در برابر مشرکان، چرا که پس از پیامبر، معارضه با دین، به شکل تأویل بود نه انکار صریح. در این جهاد مقدّس، صحیفه سجادیه نقشی بارز دارد که اسلام را از فروافتادن به دام جاهلیت جدید می رهاوند و به خط صحیح آن (خط رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم) باز می گردانند.

۱۶ - تأملات فی الصحیفة السجادیة [درنگی در صحیفه سجادیه] / سید عبدالصاحب موسوی، پژوهشگر ایرانی [ص ۱۸۳ تا ۱۹۲]

- سخن گفتن درباره صحیفه، دشوار است چرا که بیان وحی است و یادآور بلاغت علوی و فاطمی.

هي شمس الهدى و نور سماها	هي للعارفين كنز هداها
هي اشراقة على الخلق طلت	فمحت ظلمة الدجى بسناها
هي للسالكين ارقى دليل	و هي للناسكين اغلى منهاها
يا أمير البيان يا زينة الدهر	يا غياث الورى و كهف رجاها
روحك الظهر قد تعالت سموًا	كل روح يابن النسبى فداها

تعبیرات امام سجادی علیه السلام در مقام دعا، عبارات جدّش امام امیرالمؤمنین علیه السلام را به یاد می آورد. به عنوان نمونه، به دعای ۴۴ و ۴۵ می نگریم که مربوط به ماه مبارک رمضان است.

در این دعاها، نکاتی آمده است، از جمله: ویژگی‌ها و برتری‌های ماه رمضان، توجه ویژه خدای تعالی به این ماه، وظایف مؤمنان در برابر این ماه، درجات مختلف روزه در آن (روزه عموم، روزه خواصّ و روزه برگزیدگان).

[تفصیل این موارد، در متن مقاله آمده است.]

۱۷ - تکامل تربیة الفردية و الاجتماعية في الصحيفة السجادية، دعاء مكارم الاخلاق نموذجاً [تکامل تربیت فردی و اجتماعی در صحیفه سجادیه، با تکیه بر دعای مکارم الاخلاق به عنوان نمونه] / سید محمد موسوی، رئیس شورای علمای مسلمانان در هند [ص ۱۹۳ تا ۲۰۰]

- بیشتر پژوهشگران غربی، نقش دین را در حیات انسان، فقط در حدّ رابطه فردی میان انسان و عقاید او می دانند. این دیدگاه، پی آمد عملکرد نادرست کلیسا در اروپا در سده های گذشته بوده است. اما اسلام، دین را نظامی پویا در زندگی فردی و اجتماعی انسان می داند. این حقیقت در سطر سطر صحیفه سجادیه پیداست. به عنوان نمونه، به دعای مکارم الاخلاق (دعای بیستم) نظری می افکنیم و به چند عنوان توجه می دهیم.

(۱) تربیت فردی: ایمان، یقین، نیت، عبودیت خالص، دوری از عجب، تواضع، مغرور نشدن به عبادت خود، بهره گیری از وقت در مورد امور نافع.

(۲) تربیت اجتماعی: خدمت به مردم بدون منت، جواب گویی بدی به خوبی، اصلاح میان مردم، پیوند اجتماعی، عدم قبول ظلم و ستم.

این آموزه ها، نقشی اساسی در مبارزه با برداشت غلط از دین (تصوف و عزلت فردی) ایفا کرد، برداشتی که خلفای اموی به آن دامن می زدند تا خطّ روشن قرآن و عترت را محو کنند.

۱۸ - الصحيفة السجادية، اثر عظیم للإمام زين العابدين (عليه السلام) [صحیفه سجادیه، اثری سترگ از امام سجاده (علیه السلام)] / استاد ابراهیم محمد وزیر، پژوهشگر یمنی [ص ۲۰۱ تا ۲۱۰]

- صحیفه سجادیه، دستنامه تربیت اسلامی است، با ویژگی های برتر، از جمله:

(۱) تجرّد و انقطاع به سوی خدای سبحان.^۱

(۲) معرفة الله در حدّ عالی.^۲

(۳) کمال خضوع امام سجاده (علیه السلام) در پیشگاه خداوند.^۳

۲. بنگرید: دعای ۱ و ۶.

۱. بنگرید: دعای ۲۸.

۳. بنگرید: دعای ۵۳.

- ۴) گشودن باب امید به رحمت الهی
 ۵) گشودن باب مناجات به درگاه الهی.^۱
 ۶) تعلیم اخلاق برتر و کوشش در عمل صالح.^۲
 ۷) تعیم تسامح، گذشت، مقابله بدی به خوبی.^۳
 ۸) القای روحیه عدم توجه به دنیا و سبک شمردن آن
 ۹) فصاحت کلامی و ادبی آن.

۱۹ - طريقة المعصومين في عرض ركائز الدين [شيوه معصومان در ارائه
 محورهای اصلی دین] / دکتر احمد راسم نفیس، پژوهشگر و مورخ مصری
 [ص ۲۴۹ تا ۲۵۶]^۴

وقتی به دعای روز عرفه صحیفه سجادیه - گنجینه آل محمد علیه السلام - می‌نگریم،
 آیین عرض راز و نیاز را می‌بینیم، از زبان معصومین علیهم السلام، نه از زبان کسانی که هدایت را
 پذیرفته‌اند.

به دو موضوع مهم از دعای ۴۷ صحیفه می‌نگریم:

۱) توحید. طبق آموزه‌های مکتب اهل بیت علیهم السلام، توحید، در صدر امور دینی
 است. مباحث توحیدی دعای ۴۷ نشان می‌دهد که مکتب اهل بیت علیهم السلام مکتب
 ژرف‌نگری و بصیرت است، که با مکاتب بشری دیگر تفاوت دارد.

۲) معرفت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام.

شاعر در وصف پیامبر گوید:

كأنك شمس والملوك كواكب إذا طلعت لم يبد منهن كوكب

اهل بیت علیهم السلام نیز شاخه‌های درخت محمدی هستند، همان شجره طیبه که قرآن،
 از آن سخن می‌گوید (ابراهیم، ۲۴ - ۲۵). از توصیف آن بزرگواران در دعای ۴۷ صحیفه
 برمی‌آید که تمام خیر در این خاندان است که خداوند متعال آن‌ها را تطهیر فرموده است.

۱. بنگرید: دعای ۵۰.
 ۲. بنگرید: دعای ۲۰.
 ۳. همان.
 ۴. شماره صفحات در مورد این مقاله و چند مقاله دیگر، در فهرست مطالب، به اشتباه آمده، چنان
 که اشاره خواهد شد. در متن این گفتار، شماره صحیح یاد می‌شود.

همچنین معلوم می‌شود که امامت، تداوم نبوت است و ایمان به آن، در ادامه ایمان به توحید و نبوت جای دارد. از همان جملات، ضرورت تبری از کسانی که به این خاندان ستم کرده‌اند، نیز برمی‌آید.

۲۰ - **الجهاد فی نظر الامام السجاد علیه السلام** [جهاد از دیدگاه امام سجاد علیه السلام] / سید

ابراهیم امین السید، رئیس دفتر سیاسی حزب الله لبنان [ص ۲۵۷ تا ۲۶۱]

- اگر به هدف امام حسین علیه السلام از حرکت به سوی کربلا، ژرف بنگریم - حرکتی که به شهادت حضرتش منجر شد - آنگاه می‌بینیم که حرکت امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه، دقیقاً در همان جهت است: تداوم جهاد در راه حفظ دین از تحریف و تغییر و تأویل باطل. دعای صحیفه، دعای افراد شکست‌خورده نیست، بلکه دعای مجاهدان پیروزمند است، که به تداوم خط نبوت می‌اندیشند.

۲۱ - **تأملات فی محراب الامام زین العابدین علیه السلام** [درنگی در سجده‌گاه امام

سجاد علیه السلام] / دکتر محمد عبدالستار السید، معاون وزیر اوقاف سوریه [ص

۲۷۱ تا ۲۷۶]

- در آستان بلند امام سجاد علیه السلام ایستاده‌ایم. امامی بزرگوار از خاندان پاک نهاد

پیامبر.

سادتنا الغرّ من ابناء فاطمة طوبی لمن كان للزهراء يُتتسبُ

من نسل فاطمة، انعم بفاطمة من أجل فاطمة قد شُرف التَّسبُ

- ما، با غفلت از سرچشمه جوشان صحیفه سجادیه، هم در حق خودمان ستم روا

داشته‌ایم و هم در حق نسل‌های آینده.

- دعا، مغز عبادت است، از آن رو که انسان دعا‌کننده، از تکیه بر نیروی خود

دست برمی‌دارد و به حول و قوه الهی تکیه می‌کند. آنگاه که دعا‌کننده، امام سجاد علیه السلام

باشد، که به زبانی متأدب به ادب قرآن و با قلبی آکنده از هدایت جدّ والاتبارش پیامبر

خاتم صلی الله علیه و آله و سلم دعا کند، صحیفه‌ای پدید می‌آید که مانند آن را - از جهت معانی و عظمت و

بلاغت - نمی‌توان یافت. صحیفه، خود دلیلی مستقل بر عظمت امام سجاد علیه السلام است، که

«ادبیات دعا» را به اوج خود رسانده است. ادبیات دعا، ادبیات روح و معنی است نه

ظاهر و لفظ. با این همه، امام‌العابدین علیه السلام ژرف‌ترین معانی را در قالب زیباترین الفاظ ریخته است.

۲۲ - الیقین الشافی بحال الامام زین العابدین علیه السلام [ایمان درمانگر در حالات امام سجاده علیه السلام] / نهی العابد، بانوی پژوهشگر سوری [ص ۲۸۴ تا ۲۹۳]^۱

- از امام سجاده علیه السلام حدیثی به این عبارت نقل شده است: «لو كان الناس يعلمون جملة الحال في فضل الاستبانة، و جملة الحال في صواب التبيين، لأعربوا من كل ما تخلج في صدورهم، و لوجدوا من برد اليقين ما يُعنيهم عن المنازعة الى كل حال سوى حالهم...» (البیان و التبيين، جاحظ)

ما، این جمله را مبنای نظریه لغوی امام سجاده علیه السلام گرفته‌ایم: «جملة الحال» در علم بلاغت، بحث مبسوطی است که دکتر اسعد علی در کتاب «علم المعانی و مقتضی الحال» به آن پرداخته و به تفصیل دربارهٔ سورهٔ کوثر، از این دیدگاه، سخن گفته است. کاربرد «جملة الحال» را در دعاهای ۱، ۲، ۴، ۶، ۱۴، ۳۹ می‌بینیم. در دعای ۳۹، اخلاق الهی را می‌توان دید که در آیهٔ ۳۴ سورهٔ فصلت به آن امر می‌شود (ادفع بالتي هي احسن)، چنان که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در اوج بدخواهی مشرکان نسبت به حضرتش، امین قریش بود. ابلیس همواره برای فریب آدمیان می‌کوشد و آتش فتنهٔ او را چیزی جز یقین به خدا، نمی‌تواند بنشانند، که جملهٔ نقل شده از امام سجاده علیه السلام، به این «خُنكاي يقين» اشاره دارد و صحیفه، تفصیل این اشاره است.

۲۳ - مدارج العرفان فی الصحیفة السجادية [مراحل عرفان در صحیفه سجاده] / عبدالفتاح قلعه‌جی، ادیب و شاعر سوری [ص ۳۰۵ تا ۳۱۱]

[نویسنده در این گفتار، متن ادبی و شعرگونه بر مبنای برخی از جملات صحیفهٔ سجاده ارائه کرده که دو بخش از آن عیناً نقل می‌شود]

(اللهم هب لي نوراً أمشي به، و أهتدي به في الظلمات، و أستضيء به من الشك و

الشمهات) (من دعاء رقم / ۲۲)

قلت يا ابتلاجة الفجر:

۱. این مقاله، بخشی از رساله دانشگاهی نویسندهٔ آن است، با عنوان «نظریه الامام زین العابدین اللغویة».

كيف لي أن أميّز ألفاً مظلمة من ألفٍ منيرة؟
و يحمل النص نصاص يتصرفون به حسب أهوائهم. قال: بالنور.

﴿وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾^١

فالأحرف الثمانية والعشرون لا تضيء إلا بنور نور الأنوار. ألم تر أن ما أنزل الله على
أنبيائه أمران: نص و نور

فقال: ﴿قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ﴾^٢

﴿وَأَنبَأَهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ﴾^٣

و أكبر الهموم و البلوى أن يخلو القلب من النور و الدنيا

* * *

ذلك النور الجلي في الظلال الأحدية

زادُه الحب يصلي لسلام البشرية

يا إمام العارفين.

علمك المكنون ضوئي في السلوك

أنت يا من

من تقى تغضي حياءً

و إذا الهيبة صالت في محياك

فقد أغضى الملوك^٤

من نجاواك أصوغ اليوم زين العابدين

و إمام الساجدين

كيفية
شماره ٩

٢. المائدة / ١٥.

١. النور / ٤٥.

٣. همان / ٤٧.

٤. این عبارت، برگرفته از یک بیت قصیده بلند فرزدق در مدح امام سجادعلیه السلام است (يغضي حياءً

و يغضي من مهابته...).

۲۴ - سجاد آل البيت [سجده‌گر آل بيت] / محمد عباس علی، شاعر و اديب
سوری [ص ۳۱۲ تا ۳۱۳]

[ایشان، قصیده‌ای در مدح امام سجاد(ع) در استقبال از قصیده‌ فرزدق سروده، با این مطلع:

المجد: مجدک ... لا سيف ولا قلم والجاه: جاهک... لا مال ولا نعم
در خلال این قصیده، دو بیت از قصیده فرزدق را نیز گنجانده است. بخشی از آن -
که مربوط به صحیفه است - در این جا نقل می شود]

يا رابع العترة الأطهار... يا علماً كم يزدهي إن تسمى باسمه العلم!!
أبا محمد... من سموه تزكية بباقر العلم... يجلوه... و يغتنم
والله أعلم حيث النور يجعله ذرية... بعضها من بعض... تستلم
لكن تفضلت فيما عد مدرسة عبر الصحيفة... تستهدى بها الأمم
صحيفة النور: سجادية عظمت فيها المناجاة... والدعوات... والكلم
سموت فيها عن الأجساد متصلاً بحضرة الله... لا عظم... ولا ادم
و اذ تسمت (زبور الال) من شيم نعيم السمي!! و نعم الال و الشيم!!

* * *

چند نکته

۱ - علاوه بر این مقالات - که درباره صحیفه سجاده‌اند - مقالاتی دیگر در این مجموعه هست که با سیره اخلاقی امام سجاد(ع) یا رساله حقوقیه حضرتش ارتباط دارد. بیشتر این مقالات، در بخش دوم کتاب، جای گرفته‌اند.

۲ - این کتاب، مجموعه مقالات همایش مربوط به صحیفه سجاده است که اواخر سال ۱۹۹۹ میلادی در دمشق برپا شده است. پیشنهاد می شود در چاپ بعدی، مقدمه‌ای مبسوط‌تر از مقدمه کوتاه موجود، درباره پیشینه، اهداف و برنامه‌های این همایش نوشته شود.

۳ - همزمان با این همایش، نشریه «الثقافة الاسلامية» (نشریه رایزنی فرهنگی ایران در دمشق) یک شماره خود را به موضوع صحیفه سجاده اختصاص داده بود، که با توجه به

- کمیون مقالات علمی در این زمینه، منبعی مهم به شمار می‌آید. اما به این مطلب نیز در این کتاب، اشاره نشده است، در حالی که آن ویژه‌نامه، مکمل کتاب تواند بود.
- ۴- از یادداشت روی جلد کتاب برمی‌آید که این کتاب، بیست و یکمین کتاب از سلسله «کتاب الثقافة الاسلامیة» است. ولی در صفحات پایانی کتاب، کتاب‌های دیگر این سلسله معرفی نشده است. معرفی دیگر عناوین آن سلسله، کمکی مفید به پژوهشگران می‌تواند باشد.
- ۵- در دو مقاله از کتاب، به ۶۹ دعای صحیفه سجادیه اشاره شده است (ص ۱۲۸ و ۲۴۵). به نظر می‌رسد که گویندگان این سخنان، نسخه‌ای از صحیفه در اختیار داشته‌اند که علاوه بر ۵۴ دعای متن، شامل ۱۵ دعای ملحقات نیز بوده است. این نکته باید تصحیح شود.
- ۶- در صفحات ۱۳۲ تا ۱۳۷، یک سلسله معادلات ریاضی بر مبنای شماره دعا‌های صحیفه استخراج شده و بر مبنای شماره دعا‌های صحیفه استخراج شده و بر مبنای آنها نکاتی استنباط شده که به درون مایه صحیفه ارتباط دارد. مبنای این گونه بیانات بر نگارنده این سطور، روشن نیست. و نمی‌توان مرزی دقیق و روشن بین این سخنان با قیاس‌ها و استحسان‌های ذوقی شخصی یافت.
- ۷- در صفحه ۳۱۴، دعای «اللهم انا نرغب اليك في دولة كريمة...» را از امام سجاده علیه السلام دانسته‌اند، در حالی که این جمله، برگرفته از دعای افتتاح است که از حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه روایت شده است.
- ۸- در صفحه ۱۴۵، وجه تسمیه حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام به لقب ابوتراب، براساس روایتی بیان شده که - به بیان شیخ صدوق در کتاب معانی الاخبار -، بر ساخته امویان و دشمنان آن حضرت است. ویراستاران کتاب، در چنین مواردی، می‌توانند دست کم در قالب یک پاورقی، حقیقت را تبیین کنند و چشمان خواننده را به نکات مهمی از تاریخ اسلام بگشایند.^۱
- ۹- خطاهای چاپی نیز در کتاب هست که باید تصحیح شود. از جمله:

۱. بنگرید به مقاله «ابوتراب، افتخار امیرمؤمنان علیه السلام» نوشته سید علی میرشریفی در نشریه وقف میراث جاودان، شماره ۱۳.

- ص ۱۳۹ (تاریخ آغاز غیبت امام عصر علیه السلام): ۲۶۵ ← ۲۶۰.

- ص ۱۹۲ (دعای پایان ماه رمضان): ۵۵ ← ۴۵.

- ص ۱۹۳: الکنسیة ← الکنیسة.

- ص ۲۲۶: اعاوض ← اعارض.

- ص ۳۱۹ (فهرست مقالات بخش دوم): نشانی مقالات محمد عبدالستار السید،

احمد راسم النفیس، سید ابراهیم امین السید و شیخ حسین شحادة.

۱۰ - چکیده و کلیدواژه در صدر مقالات، و نیز نمایه موضوعی در پایان کتاب،

کمک شایانی به زودیابی درون مایه مقالات، تواند بود. از این ابزار مهم در مجموعه‌های تحقیقی نباید غفلت شود.

* * *

بیان این نکات، به معنای نادیده گرفتن زحمات‌ها و تلاش‌های بی‌وقفه دست‌اندرکاران همایش یاد شده نیست، بلکه برای تکمیل و اصلاح این روند در آینده است.

به هر حال، این کتاب، به عنوان یکی از کتاب‌های مرجع درباره صحیفه سجادیه، نقشی اساسی در ترویج فرهنگ صحیفه‌پژوهی خواهد داشت، خصوصاً در وادی توجه به این نامه آسمانی به عنوان محور اتحاد اقالیم قبله. اگر نگوییم همه، دست کم بخشی از مقالات این مجموعه برای ترجمه و عرضه به جامعه صحیفه‌پژوهی مناسب است. توفیق تمامی مروجان این کتاب شریف را از خداوند متعال خواستاریم. و الحمدلله رب العالمین.